

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ
ACADEMIA ARMENA SANCTI LAZARI

Խմբագրությունն իրաւամէջիւր յօդուածի հեղինակին կը թողու արտայայտուած գիտական կարծիքներու պատասխանատւութիւնը, գնահատելով համընդհանրապէս մակարդակի վրայ իրաւամէջիւրին մերժիմ արժէքը:

La Rédaction laisse aux différents auteurs la responsabilité des opinions exprimées dans leurs articles, sans vouloir préjuger de la valeur intrinsèque de ces derniers au niveau de la recherche.

Կը հրատարակուի «Գալուստ Կիւլպենկեան Հիմնադրութեան» մրցատուով
Publié avec le concours de la «Fondation Calouste Gulbenkian»

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
ARTICLE DE FOND

ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵԶՈՒՆ ԵՒ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԷ

«Լեզուն գործ – է՛րկոն – չէ, մերգործութիւն – է՛նե՛րկէ՛րա – է», կը գրէր անցեալ դարու սկիզբները Վիլհելմ ֆոն Հումպոլտ: Շուրջ դար մը վերջ՝ Դանիէլ Վարուժան, մասնաւորելով խօսքը հայ լեզուին, գայն կ'ուզէր տեսնել իբրեւ «այն գոգաւոր հայելին՝ որուն մէջ ամփոփուած ըլլան բոլոր ընտրուած մանանչները տոհմիկ անցեալին ու ներկայի բայց ըմբոստ ներկային»: Եւ արդէն Ժ.Է. դարու սեմին՝ շամպաթ-իսթա Վիֆոյի կանխադէտ հանձնարը լեզուն կը նկատէր, բանաստեղծութեան հետ, մարդկային հոգեկանութեան, եւ որով ժողովուրդի մը ոգիին, ինքնաբոյս արտայայտութիւնը: Կը խորհիմք թէ հայերէն լեզուի մասին ո՞րէ նկատողութիւն չի կրնար անտեսել այս հիմնական սկզբունքները:

Հայերէնը, իր պատմական անելի քան նրկհագարամեայ յեղաշրջումի վերջին հարիւր յիսուն տարիներու ընթացքին, դրսեւորած է ժողովուրդներու պատմութեան մէջ ոչ այնքան յաճախակի երեւոյթ մը, որ է երկու գրական լեզուներու՝ արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի՝ գոյութեան հանրայայտ իրողութիւնը: Արդարեւ, մէկէ անելի բարբառներու, միաժամանակ, գրական լեզուի մակարդակին բարձրացումը արդիւնք է ընդհանրապէս աշխարհագրական ու պատմափառական բոլորովին ինքնուրոյն դրութիւններու, ինչպէս էր նաեւ հայ ժողովուրդի եւ որով հայերէն բարբառներու պարագամ՝ Ժ.Է. դարու կէսերուն, երբ աշխարհաբարը, իր գոյգ տարբերակներով, կը սկսէր գրաւել գրաւոր արտայայտութեան ասպարէզը: Հայերէնը, բարբառներու իր արտակարգ մոխութեամբ, չընդկատանէ մինչեւ Պալքաններ եւ Իտալիա նրկարող տարածքի մը վրայ, ընկերային անելի կամ մուսգ բազմատարր միաւորներու կողմէ իբրեւ մայրենի լեզու կ'իրարկուող հաղորդակցութեան միջոց մը կը կազմէր այդ թուականներուն: Նկատի առած՝ պետական կարգ ու սարքի մը չգոյութիւնը, ընդհանրապէս՝ առկայութիւնը մէկէ անելի

մշակութային փորձատիպ կեդրոններու, բնական էր որ արդի գրական լեզուին ձեւաւորումը չկատարուէր ամէնուրեք նոյնաձեւ կամ նման:

Այս այլազանութիւնը, անշուշտ, իր արմատները կը նետէր պատմական շատ անկի հեռաւոր անցեալի մը ընդերքին մէջ. — յիշենք միայն պատմական Հայաստանի երկար դարերով բաժանուող՝ իբրեւ արեւելեան ու արեւմտեան Հայաստան, կամ իբրեւ Պարսկահայք եւ Յունաստան. բաժանում՝ որու վրայ պիտի անկնար յետագային Կիլիկիան պետականութեան պարագան, էապէս Արեւմտահայքի ծիրին մէջ: Մինչ, սակայն, ուրիշ ժողովուրդներու պատմութեան մէջ, քաղաքական յետագայ յեղաշրջումները, ընդգրկելով ժողովուրդին մշակութային — աշխարհագրական տարածականութեան բովանդակ երկայնքը, սատարած են գրական միասնական լեզուի մը կազմաւորման, — բայց, աւել, ի գին յաճախ մեղցնելու բարբառային մշակոյթները —, մեր՝ հայերուս պարագային, Պոլիս-Թիֆլիս մշակութային առանցքներուն երկուութիւնը՝ վերջնականօրէն նուիրագործած է կրկնակ գրական լեզուներու ուրոյն եւ գուցեն, բայց ներքնահաղորդ եւ համագործ գոյութիւնը: Ներքնահաղորդ՝ քանի որ անոնց միջեւ տարբերութիւնն ու զանազանութիւնը չէ՝ եւ ոչ իսկ այնքան՝ որքան կ'ըլլայ ընդհանրապէս լեզուի մը բարբառային միւղաւորումներուն միջեւ, ո՛րքան ալ պայմանադրական ըլլայ այս երկու իմացումներուն սահմանումը: Իսկապէս, եթէ չըլլային առանց գրական արտայայտութեան միջոցներ եւ հետեւաբար, դարձեալ ըստ պայմանադրական իմացումի մը, սահմանելի՝ իբրեւ լեզու, զանոնք պէտք էինք նկատել ոչ այլապէս՝ բայց եթէ իբրեւ բարբառային քերական տարբերակներ, գրեթէ լրիւ հասկնալի եւ հաղորդական փոխադարձաբար: Համագործ՝ ընդունելով այս եզրը ոչ անպայման իբր ուզուած եւ գիտակից գործակցութիւն, բայց վստահաբար՝ իբրեւ միեւնոյն արմատէն սնանոց ներքին ուժականութեան մը կառուցային եւ առաջնահերթ, եւ ոչ թէ երկրորդական կամ պատահական դրսեւորումը: Կը կարծենք թէ երբեք ծայրայեղութիւն պիտի չըլլայ հաստատել, թէ Գողթան երգերէն սկսեալ մինչեւ մեր օրերու գոյգ աշխարհաբարները՝ մէկ եւ մէկ հայերէն լեզու միայն գոյութիւն ունի, թէ եւ բազմաճիւղ ու բազմասաղարթ, ինչպէս հաստատեալ կազմին: Ստուգիւ, չի կրնար վնասական դեր մը չստանձնել այս հարցին մէջ այն իրողութիւնը՝ թէ Ե. դարու ամենախորքին բնագիրներէն մինչեւ մեր օրերու խօսակցական լեզուն՝ հայերէն բառերու ջախջախիչ մեծամասնութեան ուղիղ ձեւը մնացած է միեւնոյնը, եւ թէ բաղդատմամբ խօսակցական կամ գրական լեզուին մէջ պահուած բառերուն՝ տկար կը մնայ համեմատութիւնը գործածութենէ ի սպառ անհետացած բառերու: Արդ, եթէ միշտ է որ «բառապաշարը՝ լեզուի

այն մակարդակն է որ անկի դիւրաւ դուրս կը ցայտէ խօսողներու գիտակցութեան առջեւ, այնու որ ուղղակի յարաբերութեան մէջ է նշանակութեան հետ, եւ է այն մակարդակը՝ որ անկի սերտօրէն կապուած է մշակութային յեղաշրջումին» (Ա. Մարթինէ, *Լեզուաբանութիւն*), կարելի չէ չնշարել հայերէն լեզուի հիմնական միութիւնը, արդիւնք՝ իր բառաքերքին էական միութեան: Միութիւն մը, որ անշուշտ շատ անկի շեշտուած եւ շօշափելի հանգամանք կը պարզէ, եթէ պահ մը թողուլ գրաբարը՝ նկատենք լոկ գոյգ գրական աշխարհաբարները:

Հայերէն լեզուի այս հիմնական միութեան նկատողութենէն ետք, արդիւնք՝ բնականաբար՝ դարերու ընթացքին նոյննէն հայ ժողովուրդի միաձայլ գոյատեւման, երկրորդ անդրադարձութիւնը որ, մեր կարծիքով, ինքզինք կը պարտադրէ մեր գոյգ աշխարհաբարներու համակեցութեան նկատմամբ՝ է մէկ ու կէս դարերու այն պատմա-լեզուական յեղաշրջումը ինքնին, որ մեր ժողովուրդի նակատագրէն բխած, անոր հետ սերտօրէն ընդելուզուած, գրական-մշակութային հազուադէպ հարստութիւն մը կը կազմէ եւ գոր չէ կարելի անտեսել կամ ուզել չփայտել՝ ի խնդիր արուեստականօրէն կերտուած միաձուլութեան մը: Մանաւանդ թէ, յետ-Եղեռնեան դարերու մէջ կրկնակ նուիրականութիւն մը կը ստանայ այդ յեղաշրջումը, այնու որ արեւմտահայ լեզուն եւ մշակոյթը միակ կենդանի վկանները կը մնան երբեմնի արեւմտահայ բնաշխարհին մոխրացած կենսունակութենէն:

Ճիշտ է որ արեւմտահայերէնը կը բոլորէ այսօր, որոշ չափով, ճգնաժամային հանգրուան մը: Արդարեւ, ինչպէս հանգամանօրէն կը մատնանշէինք 1982ին Երեւանի մէջ գումարուած Հայ Լեզուաբանական Բ. Միջազգային Սիմպոզիումին, «արեւմտեան» սփիւռքը — այս եզրը կ'իմաստանէ ոչ թէ աշխարհագրական դիրքի, այլ ընկերամշակութային կառոյցի առումով — ամենի հարցեր կը դնէ, խնդրոյ առարկայ երկիրներուն մէջ, առ հասարակ հայերէն լեզուի պահպանման նկատմամբ: Իսկ Միջին Արեւելքը որ, իր ընկերամշակութային կառոյցներուն բերմամբ, գէթ պատմականօրէն, անկի նպաստաւոր միջավայր մը պէտք էր ընձեռել հայերէն լեզուին եւ, ընդհանուր առմամբ, հայութեան պահպանման, այսօր հեռու է դժբախտաբար ուրուագծելէ յուսադրիչ հորիզոններ, թէ եւ կը յուսամք թէ ճգնաժամը չըլլայ տեսական: Եթէ չգոյանայ վերջնականօրէն հին Պոլիսի դերը ստանձնելիք մօր կեդրոն մը — այդ մասին վրայ էր Պէյրութը՝ ֆաղափական պատերազմի մոխրակալին —, ստոյգ՝ թէ դժուար պիտի ըլլայ իրատեսօրէն լաւատես ըլլայ արեւմտահայերէնի ապագայի մասին: Բայց ի՞նչ որ ալ ըլլան ֆաղափական իրականութիւնները — որոնց սանձը կը խուսափի անշուշտ մեզմէ —, չենք կարող մեր իսկ ձեռքերով յուղարկաւորներն ըլլալ արեւմտահայ մշակոյթի հսկայ

աւանդին, ինչպէս չենք կարող, ռեւէ հաւանականութեան կամ եմ-
քաղութեան ալ պարագային՝ ձեռնքալի ըլլալ հայապահպանման
սրբազան մաքառումէն, մոյնիսկ ամէնէն անձեռնտու պայմաններուն
մէջ: Մանաւանդ թէ, ինչպէս կը շեշտէինք Փրոֆ. Փէյտիի յորելեա-
նին առթիւ Սորպունի մէջ մեր արտասանած ուղերձի ընթացքին, նը-
կատի առած հայ մշակոյթի միասնութիւնը եւ թէ երկու բարբառներն
ալ հասարակաց և անձեռնմխելի հարստութիւնն են բովանդակ հայու-
թեան, արեւմտահայերէնի պահպանման դատն ալ՝ իբրեւ մուրա-
կան պարտականութիւն մը կը ծանրանայ բովանդակ հայութեան ու-
սերուն վրայ, առանց տարուելու հատուածական սին եւ ամուլ հո-
գեքանութիւններէ («*տես Բաղմալէպ*», 1983, № 1-4, էջ 360-365):
Ասիկա չի նշանակեր, անշուշտ, լեզուական «լնացում» մը, որ արդէն
անհնարին է եւ հակառակ՝ որեւէ լեզուի յեղաշրջումի ներքին ուժա-
կանութեան, եւ ոչ ալ սկզբունքային հակառակութիւն մը՝ երկու
գրական լեզուներուն միջեւ աւելի սերտ եւ յանախակի շփումներու:

* * *

Հայերէնի իբրեւ «պետական լեզու»ի մը իրավիճակը անշուշտ թէ
անմասնաւորօրէն հպարտութեամբ կ'ուռնցնէ բոլոր հայորդիներուն
կուրծքերը, պայմանաւ որ ասիկա չըմբռնուի կամ չմեկնաբանուի
իբրեւ մեծատիրացումը արեւելահայերէնին՝ հայ մշակոյթի անդաս-
տանին մէջ, եւ որով տակաւ անհետացումը կամ հոգեվարքը՝ արեւ-
մըտահայերէնին, գոնէ գայն կրաւորապէս դիտելու անտարբերու-
թեամբ մը: Դժբախտաբար, ինչ ինչ երեւոյթներ ու ելոյթներ, մոյն
ինքն մեր հայ իրականութեան մէջ, հեռու չեն յանախ լուրջ մտա-
հոգութիւններ մերշնչելէ այս ուղղութեամբ: Մեզի այնպէս կը թուի,
սակայն, թէ այս պէտք չէ՝ ըլլայ եւ չի՝ կրնար ըլլալ հիմնական միտք
բանին վերջերս հայրենի երկու հեղինակաւոր գրիչներու ստորագրու-
թեամբ երեւան Կլաւ յոգումն մը՝ «Պետական հայերէն լեզուն»
խորագրով: Տխուր պիտի ըլլար այլապէս համակերպիլ մման իրա-
դրութեան մը: Արդարեւ, յիշեալ յոգումնին վերջաւորութեան
կատարուած մէջքերութիւնը սփիւտահայ թերթէ մը՝ թէ «... այսօր
արեւելահայերէնով խօսող Հայաստանում արեւմտահայերէնի պահ-
պանումը աւելի ամուր հիմքերի վրայ է դրուած, քան սփիւտի ա-
րեւմտեան որեւէ հատուածում», ո՛րքան ալ վիճելի ըլլայ իր տար-
դրութեամբ, հաւանական ցուցանիշ մըն է, սակայն, թէ իրենք հե-
ղինակներն ալ մտահոգ կ'երեւին արեւմտահայերէնի պահպանման
հարցով: Նմանապէս իրենց իսկ վերջաբանը՝ «Բայց ո՛չ, ասում ենք
մենք, Թէֆէեանի գրած լեզուն կայ ու պիտի մնայ ընդհանուր հա-
յերէնի մէջ, իբրեւ նրա գեղեցիկ մի մասնիկը», կու գայ դարձեալ

հաստատել մեր յոյսերը՝ թէ հայրենի իշխանութիւններն ու գիտնա-
կանները մօտէն հետաքրքրուած են արեւմտահայերէնի պահպանման
հարցով, պայմանաւ որ լեզուի այս գոյատեւումը ըմբռնուի իբրեւ
կենդանի, այսինքն՝ ապրող, զարգացող, ուռնացող, եւ ոչ թէ լոկ
հնագիտական գոյատեւում մը, ինչպէս կրնայ ըլլալ օրինակի համար՝
գրաբարի պարագային:

Բնականաբար շատ պիտի երկարէր մեր խօսքը, եթէ տեսակըզ-
բունքային այս վերին ու կենսական մակարդակէն ուղեիմք իջնել
մանրամասնութիւններու մէջ եւ նկատի առնել վերոյիշեալ յոգում-
նին մասնակի հաւաստումները եւ կամ ամուր մասին անդրադարձող
գրիչներու կարծիքները: Միայն պիտի թոյլատրէինք մեզի մատնա-
նշել, ինչպէս մեզմէ առաջ արդէն ուրիշներ կատարած են, թէ ըս-
փիւտքի մէջ հայերէն լեզուի, ի մասնաւորի արեւմտահայերէնի մը-
շակումը, դեռ ա՛յսօր ալ ունի, բարեբախտաբար, շատ ամուր կրո-
նաններ եւ գիտակից մուրիքեալներ վարուածներու եւ Զարդարեան-
ներու կտակին: Անշուշտ մեծապէս ուրախակի եւ շնորհաւորելի երե-
ւոյթ մըն է այն միւսն ալ, զոր կը մատնանշեն իրաւացիօրէն յոգ-
ումնին հեղինակները, թէ այսօր Հայրենիքի մէջ կիրարկուող ա-
րեւելահայերէնը տակաւ առ տակաւ կը ձեռքազատուի, զգալիօրէն,
«ռուսահայ»երու յատուկ սովորութենէն՝ օտար բառերու անհարկի
կիրառման, զոր արդէն ժամանակին ընդգծեր եւ քննադատեր էին մեր
համագգային գրական մեծ անդաստանին սիւնները՝ Պարոնեանէն Օտ-
եան, Արփիարեանէն վարուած:

Հանելի է մեզի փակել այս տողերը՝ քիչ առաջ մէջքերուած այն
միեւնոյն մաղթանքով՝ թէ «Թէֆէեանի գրած լեզուն կայ ու պիտի
մնայ» հայերէն լեզուի բազմադարեան բունին իբրեւ գեղեցիկ, մըշ-
տադալար, միշտ *կենսունակ* մէկ նիւղը:

Հ. Լ. Զ.